

Arie van den Berg

De leeuw van Alpi

Handel en wandel van een beestenman

Uitgeverij Atlas Contact
Amsterdam/Antwerpen

Eerdere versies van ‘Lappenveen’ en “Kakkerlakken” en het naakte paard’ verschenen in nummer 409 (2005, nr. 3) en 410 (2005, nr. 4) van het tijdschrift *Tirade*.

© 2021 Arie van den Berg

Omslagontwerp J. Tapperwijn

Omslagbeeld Pietro Longhi, *The Display of the Elephant* (1774). Sarah Campbell Blaffer Foundation, Houston, Texas.

Lithografie Bert van der Horst, BFC, Amersfoort

Typografie binnenwerk Elgraphic

Drukkerij Wilco

ISBN 978 90 450 1353 4

D/2021/0108/520

NUR 400/680

INHOUD

Lappenvee	11
Geen voorrecht, maar een recht voor allen	22
'Kakkerlakken' en het naakte paard	40
Namen	52
'Tijger'	63
Olifanten voor de keizer	76
Zezel en jumart	87
Een Afrikaanse leeuw uit India	100
'Ik heb de rinoceros willen zien...'	122
Biografie van een schaduw	135
Alpi's dieren 1784-1814	145
Noten	159
Bronnen	181
Illustraties	205
Dank	211
Register	215

‘IK HEB DE RINOCEROS WILLEN ZIEN...’

Bij de opheffing van Lodewijks Jardin du Roi gingen banen verloren. Op 10 juni 1810 nam de koning besluiten op dit punt. Professor Vrolik werd per eind juni eervol ontslagen als directeur van de plantentuin, met een gratificatie van 1000 gulden. De eerste opzichter, Schuurmans Stekhoven, en de timmermansknecht kregen ook honorabel ontslag en ontvingen elk een kwartaal extra traktement.¹

De menagerie kreeg een andere afronding. Directeur Reinwardt werd eind juni eervol ontslagen, maar behield het directeurschap van het Kabinet van Natuurlyke Historie. Dit betekende een halvering van zijn wedde van 3000 gulden. De koning garandeerde hem echter schadeloosstelling door het aanbod van een andere functie. Dit resulteerde in een dubbele taak: een gewoon hoogleraarschap in de natuurlijke historie en een buitengewoon professoraat in de chemie en de farmacie aan het Athenaeum Illustre van Amsterdam. Zijn ondergeschikten in de menagerie – onder wie Alpi – werden ‘met den eersten van Hooimaand dezès Jaars gesteld onder de orders van de Intendant Generaal van Ons Huis’.²

Wat die ‘orders’ inhielden laat zich slechts raden. De afwikkeling van de menagerie was een lastiger en vooral ook langduriger taak dan die van de plantentuin. De kosten van de menagerie nam de koning daarom per 1 juli 1810 weer voor eigen rekening. Met terugwerkende kracht gold dit ook voor de kosten van de aankoop van dieren. Die zou de koninklijke kas in de publieke schatkist terugstorten. Edele plannen dus, maar Lodewijk verliet zijn

koninkrijk een dag later al. De intendant-generaal stond er vervolgens alleen voor – al zal Alpi het handwerk hebben verricht. Maar hoeveel werk was dat nog nadat de zoogdieren op twee na naar Parijs verdwenen?

Kreeg ook Alpi een gratificatie? Daarover is niets te vinden. Financiële problemen zal hij bij het uitblijven van een bonus niet ondervonden hebben. Twee jaar lang genoot hij een vorstelijk traktement en vrije inwoning, en de 25 000 guldens die koning Lodewijk hem in 1808 betaald had lagen waarschijnlijk nog onder zijn hoofdkussen. Dat vermogen was toereikend voor een expeditie naar de tropen, maar voor zo'n tocht is geen bewijs voorhanden. Reiste Alpi terug naar Italië om zijn familie op een deel van zijn kapitaal te trakteren? Tot 1814 liet hij geen sporen na.

Inmiddels verschenen andere menageriehouders op de Hollandse kermissen. In 1791 was de Rotterdamse poelier Anthony van Aken een beestenspel begonnen, dat hij Blauw Jan noemde, naar de vroegere herberg op de Kloveniersburgwal in Amsterdam.³ In de decennia daarna vestigde zijn familie een menageriedynastie. Zijn zonen Willem, Herman, Anthony jr. en Cornelis trokken weliswaar ook door Europa, doorgaans elk met een eigen collectie dieren. De koude kant van de familie speelde actief mee. De internationaal fameuze leeuwentemmer Henri Martin trouwde in 1820 met Anthony's dochter Cornelia en besteedde de bruidsschat aan een menagerie.⁴ En na Hermans dood in 1834 beheerde zijn weduwe, Catharina S. van Aken, korte tijd diens beestenspel.⁵

In de geschiedenis van de Nederlandse dierentuinen zou de familie Van Aken een belangrijke rol gaan spelen. In 1839 kocht het pas gestichte Natura Artis Magistra de menagerie van Cornelis, waarbij hij zelf als *custos*, hoofdoppasser, werd aangesteld. Achtien jaar later werd Henri Martin de eerste directeur van de diergaarde Blijdorp in Rotterdam.⁶

Alpi was toen al lang buiten beeld, maar hij zal de stamvader van de Van Aken-dynastie nog wel ontmoet hebben. Op 1 september 1814 kreeg Anthony van Aken toestemming om viervoetige dieren te tonen op de kermis in Amsterdam. Twee dagen later gaf het stadsbestuur Alpi vergunning om op dezelfde kermis te verschijnen – niet met een menagerie, maar met slechts één dier: een rinoeros.⁷

Een gravure met Franstalig onderschrift meldt dat deze neushoorn ‘van de kust van Malabar’ op 27 juni 1814 te Rotterdam ontscheept is door A. Alpy.⁸ Dat kan het vermoeden wekken dat Alpi zelf in het Indiase Malabar is geweest, maar zoals zijn eerdere succesdieren kwam ook deze rinoeros uit Londen.

Gilbert Pidcock was daar op 26 januari 1810 gestorven, en zijn dieren werden op 21 maart geveild. Het grootste deel van de collectie werd toegeslagen aan Stephen Polito, die tussen 1792 en 1809 vrijwel jaarlijks wilde dieren had laten zien op Bartholomew Fair in Londen. Op de veiling van maart 1810 verwierf hij ook het huurrecht van de Exeter Change. De menagerie zou, aldus Polito, in dat gebouw toegankelijk blijven als *Royal Menagerie*, en na een opknopbeurt worden aangevuld met zijn eigen collectie. Het gerucht ging dat die bij een oversteek naar Ierland door de golven verzwolgen was, maar Polito zelf ontkende dit.⁹

Nadat de Exeter Change was opgeknapt, ging Stephen Polito op zoek naar nieuwe dieren. Die vond hij in de haven van Portsmouth, onder meer op het schip de *Metcalf*. Dat was op 28 april 1809 naar Madras en Bengalen uitgevaren en op 7 juli 1810 weer in Portsmouth aangemeerd met een jonge rinoeros aan boord. Die neushoorn kocht Polito, en op 17 augustus meldde de *Morning Post* dat deze ‘eenhoorn van de klassieke oudheid’ in de Exeter Change was aangekomen, samen met een ontzagwekkende olifant, een prachtige zebra, twee struisvogels en andere rariteiten.¹⁰

Een paar jaar later beweerde Polito dat de rinoeros ondanks

zijn omvang zo zachtaardig was ‘dat zelfs een kind hem veilig benaderen kon’. Maar dat was aanvankelijk wel anders. De chirurg Everard Home herinnerde zich later een gevaarlijk voorval tussen de neushoorn en zijn oppasser.

Het dier was zo woest dat het, ongeveer een maand na de aankomst in Exeter Change, probeerde de oppasser te doden, en daar ook bijna in slaagde. Het rende volslagen onstuimig op hem af. Gelukkig ging de hoorn tussen de dijen door, en de oppasser belandde op het hoofd van het dier. De hoorn raakte klem in een houten schot. Het dier had hem daar zo diep in gedreven dat het hem, zeker een minuut lang, niet terug kon trekken. In dat ogenblik wist de man te ontsnappen.

Mettertijd kreeg de oppasser het dier onder controle, maar soms had het nog vlagen van razernij. Niettemin zou de acteur Philip Kemble tegen betaling van 10 gienjes op de rug van de rinoceros door Londen zijn gereden.¹¹

Stephen Polito stierf in april 1814. Zijn menagerie werd toen al door Edward Cross beheerd, maar pas drie maanden later, na de dood van Polito's weduwe Sarah, zou Cross ook eigenaar van de menagerie worden. Eind juni was Sarah in Northampton; Alpi zal de aankoop van de neushoorn dus niet met haar, maar met Edward Cross hebben geregeld.¹²

Dat hij de ontscheping van het dier op een Franstalig drukwerk verkondigde roept vraagtekens op. Waarom zou een van oorsprong Italiaanse menageriehoudster, met een recente Nederlandse geschiedenis en zakelijke connecties in Engeland en het Duitstalig gebied, in het Frans willen communiceren? En hoe werd dat ontvangen in het land dat zich krap een jaar eerder van de Fransen bevrijd zag?

Het antwoord op deze vraag wordt extra bemoeilijkt door het

bestaan van een tweede versie van het Franstalige strooibiljet. Dat drukwerk vermeldt niet de naam van Alpi, maar die van Félix Cassal.¹³ En dan is er nog een derde, spiegelbeeldige, versie van de gravure, waarvan het onderschrift beweert dat het Jacques Tourniaire was die de neushoorn aan wal bracht.¹⁴ Cassal en Tourniaire zouden dat net als Alpi op 27 juni 1814 hebben gedaan.

Duidelijk is dat elk van de drie het dier in bezit heeft gehad of beheerde – maar in welke volgorde? Feiten en vermoedens leiden tot de conclusie dat Alpi de eerste koper van Polito's neushoorn was. Meer dan vijftien jaar lang deed hij immers al zaken met de Exeter Change, en hij had het geld om een rinoceros te kopen. Bovendien verscheen hij in 1814 als eerste met de neushoorn op kermissen op het vasteland. De Tourniaires hadden een kapitaal bijeengebracht met paardrijkunsten, maar waren na 1810 pas begonnen met het vertonen van exotische dieren.¹⁵ Tot omstreeks 1825 deden ze daarbij vaak een beroep op ervaren menageriehouders. Die rol kan Félix Cassal bij de overdracht van Polito's neushoorn hebben gespeeld. Cassal was als rondreizend menageriehouder begonnen, werd in 1794 oppasser van de roofkatten in de Jardin des Plantes in Parijs, maar kreeg in 1804 ontslag omdat hij van zins bleek een collega te vermoorden.¹⁶ Daarna hervatte hij blijkbaar het beroep van rondreizend menageriehouder, getuige zijn samenwerking met Simon Eckhorst omstreeks 1810 in Holland. De beperkte omvang van hun toenmalige menagerie doet vermoeden dat Cassal niet de middelen had om een rinoceros te kopen.

Alpi kreeg op 14 augustus 1814 toestemming om de 'Renoce-ros' in Rotterdam te tonen. Daarvoor betaalde hij het aanzienlijke staangeld van 100 gulden.¹⁷ In dezelfde maand al trok hij noordwaarts in Zuid-Holland. Op 31 augustus 1814 meldde de *'s Gravenhaagsche courant*:

Alhier is aangekomen de Heer Alpi, voorheen Opzigter der Koninklyke Menagerie te Parys en onlangs Directeur van die te Amsterdam, hy heeft uit Azia meegebragt een Rhenoceros van het mannelyk geslagt, oud vier jaren, dezelve is hoog zes voeten, en lang 10½ voet, dit Dier een der grootste en ontembaarste van den Aardbodem, verdient om zyne zeldzaamheid, den aandacht van alle Liefhebbers der Natuurkunde, hetzelve is voorzien met een Hoorn op zyn Neus geplaatst, waarmede hy de grootste krachten uitoefent, zyn huid is zoo hard, dat hetzelve hem tot een Schild versaekt, en door geen musket-kogel kan doorboord worden; hoe wild van aard, heeft het den Heer Alpi mogen gelukken, dit vervaarlyk Dier te temmen, in geen 300 jaar is er een Rhenoceros in Europa te zien geweest. Hetzelve is te zien in de Thuin van de Comedie van 's morgens 8 tot 's avonds 7 uren. De Entree voor ieder persoon is Een Gulden.¹⁸

Het is niet ondenkbaar dat Alpi hier zelf, als adverteerder, aan het woord was. Zijn functies in Parijs en Amsterdam waren minder groots dan in de Haagse krant werd beweerd, maar de omschrijvingen passen wel bij het koninklijke dier dat hij toonde. Dat in drie eeuwen geen rinoceros in Holland te zien was geweest is onwaar. Niet 300, maar 73 jaar eerder was de Indische neushoorn Clara vanaf het VOC-schip 'de Knappenhof' in de Rotterdamse haven aan land gebracht. In de jaren daarna trok ze heel Europa door, tot in Zwitserland en Italië toe, om in 1758 op eenentwintigjarige leeftijd in Londen te overlijden.¹⁹

Alpi bedong een algemene toegangsprijs van 1 gulden. Dat was veel geld, maar een rinoceros was nu eenmaal een zeldzaam kermisdier. In de zestiende eeuw waren er twee in Europa, in de zeventiende maar één, en in de achttiende slechts zes.²⁰ Alpi's ondernemingskosten waren ook hoog. Het dier zelf kostte zeker meer dan de 1000 pond die Alpi eind 1799 voor de neushoorn van

Pidcock geboden had, en 100 gulden staangeld kon niet met stuivers worden terugverdiend. Voor de arbeidende klasse was de toegangsprijs een te hoge drempel. Handarbeiders kregen een dagloon dat in Noord- en Zuid-Holland en in Zeeland kon oplopen tot iets meer dan 1 gulden, maar dat in de andere provincies slechts 50 tot 80 cent bedroeg.²¹ Van zo'n inkomen kon je je geen neushoornbezoek veroorloven. Alpi richtte zich dus op de burgerlijke elite, en dat verklaart zijn keuze voor de Franse tekst op zijn strooibiljet. Frans was tot in het begin van de twintigste eeuw de 'lingua franca' van de betere stand in Nederland.

De toekomstige directeur van de Nederlandsche Handel-Maatschappij Willem de Clercq had als telg van een gegoede familie geen moeite met Alpi's toegangsprijs. Maar bij nader inzien vond hij de kosten van zijn neushoornbezoek toch een verspilling. Hij was negentien toen hij het dier op de Amsterdamse kermis zag en hij beschreef die ervaring in zijn dagboek – in het Frans.

'Ik was behoorlijk nieuwsgierig om een viervoeter te zien die even beroemd als onbekend is,' schreef hij, 'en ik moet toegeven dat ik dit dier eerder als eigenaardig dan als mooi heb ervaren.' Hij vond de rinoceros excessief lang in verhouding tot zijn hoogte. Het vormeloze lichaam op die vier lelijke poten maakte dan ook weinig indruk. De grote kop en de varkensachtige snuit etaleerden stompzinnigheid, en het aanhoudend stoten van die kop tegen de tralies van de kooi toonde niets dan tomeloze woede, vond hij. De ruwleren huid was veel minder mooi dan je je zou voorstellen als je het dier op een gravure zag. Bovendien miste dit exemplaar zijn hoorn en daarmee zijn belangrijkste verdedigingswapen en kenmerk. Talentloos als het was vertoonde dit dier geen enkele aantrekkingskracht en geen enkele charme. 'Ik heb,' eindigt het verslag, 'de rinoceros willen zien. Ik heb hem gezien. En ik zal hem zeker niet nog een keer gaan zien.'

Nee, dan de olifant die Claude Garnier op dezelfde kermis toonde. Tussen de neushoorn en dat koningsdier was volgens De Clercq minstens zoveel verschil als tussen een mens en de olifant. Aan de ene kant uitsluitend stompzinnigheid, aan de andere niets dan intelligentie. Enerzijds allemaal lomphheid, anderzijds volop vernuft. De rinoceros bood slechts een vormeloze massa, de olifant paarde lichtheid aan kracht. Hij was weliswaar klein van stuk, maar wonderenswaardig intelligent. Met zijn slurf getuigde het dier van verfijning en instinct. Al snuffelend ontdekte het de vruchten in de zak van een kermisganger. Het herkende de stem van de menageriehouder, ging voor hem door de knieën en kwam dadelijk weer met hem overeind.²²

Werd De Clercqs mening over de neushoorn door andere bezoekers gedeeld, en vielen Alpi's inkomsten daardoor tegen? Of was de overdracht aan de Franse familie Tourniaire eerder al afgesproken? Na de Amsterdamse kermis in 1814 is Alpi niet meer als eigenaar van de rinoceros vermeld. Hij heeft het dier dus krap vier maanden in bezit gehad. Werd hij te oud voor de intensieve werklast van het kermisvak?

De *Middelburgsche courant* van 5 november 1814 bericht dat op die dag in Brussel een Aziatische rinoceros is te zien.²³ De naam van de menageriehouder wordt daarbij niet genoemd. Zeker is dat er in 1814 maar één Indische neushoorn in Europa rondtrok. Mogelijk bracht Félix Cassal het dier van Alpi naar de Tourniaires. Dat verklaart dan zijn hergebruik van de gravure die Alpi eerder verspreidde.

Eind 1814 werd de neushoorn in Parijs gesignaleerd. Ook in 1815 nog, en het jaar daarop stonden de Tourniaires ermee op de kermis in Frankfurt aan de Oder.²⁴ Kort daarna al kwam er een lucratieve verkoopkans. De 's *Gravenhaagsche courant* bracht op 25 oktober 1816 nieuws daarover:

Hamburg, den 19 October. De Koning van Wurtemberg heeft de aankoop van eenen rhinoceros gedaan, voor welker hy 18 000 florynen betaald heeft, dit dier is voor de koninklyke menagerie bestemd. Men merkt op dat de rykste menagerie van Europa die van Stuttgart is. Dit moet niet verwonderen, wanneer men weet, dat de Koning van Wurtemberg 18 millioenen inkomen heeft, van welke som het hof jaarlyks 5,872,858 heeft. Het leger kost slechts 2,277,122 florynen, de burgerlyke autoriteiten 8½ millioen en de diplomatische agenten slechts 350,000.²⁵

De florijnendroom was van korte duur. De koning van Würtemberg, Frederik I, overleed al op 30 oktober 1816, en zijn zoon zag geen heil in de dierentuin van zijn vader. De koop van de rhinoceros werd dus, nog voordat het dier in de menagerie van Stuttgart aankwam, teruggedraaid.²⁶ Tot in 1839 trokken de Tourniaires daarna met het dier door Europa.

Het was niet hun enige attractie. Jacques en zijn vrouw Philippine Tourniaire waren bovenal kunstrijders, en dat gold ook voor hun kinderen. Geld, roem en eer waren hun deel met het paardenspel: Jacques Tourniaire was zelfs 'erestalmeeester' van tsaar Nicolaas van Rusland.²⁷ Succes was ook hun menagerie beschoren. Die was vooral het werk van Philippine, die vanaf 1815 een collectie van meer dan 170 exotische dieren bijeenbracht. Na een rondgang door Duitsland en Oostenrijk²⁸ toonde ze haar beestenspel in 1824 in Holland: begin mei in Den Haag, en eind mei in Leiden.²⁹ Daarna verkocht ze de hele collectie in Brussel, op de neushoorn en een olifant na.³⁰

Was Willem van Aken de koper? Samen met hem verschijnt Philippine in augustus 1824 in Rotterdam. Van Aken toont dan onder meer een Senegalese leeuw en leeuwin, met twee zogende jongen, terwijl Madame Tourniaire in de tweede afdeling haar neushoorn

en olifant toont. Van Akens collectie stond naast het Gemeene-landshuis, met de ingang naar de Dijk. De olifant en de rinoceros werden in 'het lokaal op de Groote-Zeevischmarkt' vertoond.

De neushoorn was nu niet alleen door de elite te bezoeken. Ook de armen waren welkom.

De Eigenaars zullen, ouder gewoonte, de Armen en Weezen, van onderscheiden Godsdienstige Genootschappen, in de gelegenheid stellen, deze Natuurlijke Zeldzaamheden, die welligt nimmer meer weer voorkomen zullen, gratis te bezigtigen; zullen voor hen alleen des Saturdags, van 12 tot 14 uren, de toegang geopend zijn, mits onder geleide van hunne Opzigtters.³¹

Ook op de Amsterdamse kermis in september 1824 stond Philippine Tourniaire samen met Willem van Aken. In een aparte tent toonden zij de grote olifant en de rinoceros, die *Janus Junior, vriend van den critischen Amsterdamsche Kermis-Wandelaar* bijzonder bevielen. 'De exercitien van den Olijfant zijn aardig,' schreef hij. 'Hij schijnt beter het decimale te verstaan als menig Necocianist of winkelier; en het is wezenlijk iets zeldzaams, deze twee geduchtste vijanden in de wildernis, in ééne tent bij elkander te zien.'³²

Achter de tent van de olifant en de neushoorn stond Willem van Akens eigen 'Dierengallerij' met, naast een groot aantal andere diersoorten, zijn illustere leeuwenfamilie. En dan was er nog de menagerie van Willems broer Herman, die een gedresseerde Barbarijse leeuw toonde. Dat dier sprong op bevel van Hermans zwager Henri Martin door een hoepel en apporteerde daarna een stuk hout. Voor weinig geld was er veel te zien, vond Janus Junior. Bijzonder nog was een tapir, 'die gedeeltelijk Olijfant, gedeeltelijk Rhenoceros is.' En wat te zeggen van het blauwe Afrikaanse paard, geboren zonder haar of manen?

In de komende jaren zou Philippine haar menagerie weer op volle sterkte brengen met nieuwe aankopen. In juli en augustus 1834 verscheen ze daarmee in München.³³ Opmerkelijk is een strooibiljet voor die stad, dat aankondigt dat op maandag 11 augustus 'na het voederen van de verscheurende dieren een voeding van de slangen zal plaatsvinden, en wel met levende kippen en konijnen. Er wordt slechts om de drie maanden gevoederd, omdat ze niet eerder vreten dan nadat ze verveld zijn.'³⁴ Het biljet is versierd met een grote houtsnede waarop de Trojaanse prins Laokoon en zijn twee zonen door slangen worden gewurgd.

Slangen en andere reptielen waren tot in de jaren twintig van de negentiende eeuw slechts bij uitzondering deel van een rondreizende menagerie. Wel waren nu en dan slangenbezweerders op een kermis te zien.³⁵ Alpi had in zijn dertig jaar lange carrière nooit krokodillen, leguanen of slangen in zijn collectie.

In een boekje dat Philippine Tourniaire omstreeks 1835 verspreidde worden de reptielen slechts kort vermeld. Het zijn er drie: een grote levende reuzenslang 'Aquaconda Boa', de grote 'Boa Constrictor' en de 'Harlekijnslang'. Veel meer aandacht is er voor de neushoorn en de olifant, waarvan afbeeldingen zijn opgenomen. Houtsneden zijn er ook bij de korte beschrijvingen van de majestueuze leeuw, de koningstijger, twee gestreepte hyena's, een mandril, een verzameling apen en bavianen, en een ara.

Opvallend is de stijl van de tekst in het boekje. Die straalt een en al *Bildung* uit. De beschrijving van de rinoceros begint met de vermelding dat Albrecht Dürer als eerste de Aziatische rinoceros met één hoorn verbeeldde. Dürer maakte zijn houtsnede naar een Portugese tekening en het resultaat was zo weinig natuurgetrouw dat de afbeelding aanleiding gaf tot monstrueuze opvattingen over het dier. Die misverstanden werden pas rechtgezet toen in 1746 een levende neushoorn – Clara – in Leipzig te zien was en door Christian

Fürchtegott Gellert beschreven werd. Twee jaar later zou de schilder Johann Elias Ridinger het dier in Augsburg zien en op een gravure verbeelden. Voor Duitsers was dit de eerste betrouwbare afbeelding van een rinoceros.³⁶

De tekst van Tourniaires boekje is doorspekt met biografische weetjes over Dürer, maar na al die kunsthistorie verandert de toon. Wat volgt is een technisch betoog over de jacht en vangst van neushoorns en olifanten, en daarna een zakelijke beschrijving van het dier in kwestie.

De hier getoonde rinoceros is in Azië in het landschap Asem, op de kust van Malabar, gevangen. Dit wonderdier is donkerbruin, heeft geen haren, zoals de olifant, met uitzondering van enkele kleine haartjes aan de oren en aan de staart. De ogen zijn in verhouding tot zijn lichaamsomvang zeer klein; de huid van dit dier lijkt met schilden bedekt, ze is 2 duimen dik; de poten zijn kort en dik zoals die van de olifant en net als bij die van 3 klauwen voorzien. Dit dier weegt meer dan 5600 pond. Als dagelijks onderhoud krijgt de rinoceros 160 pond hooi, 20 pond brood, en drinkt hij 14 tot 15 paardenemmers water. Het dier is uiterst tam, omdat het heel jong gevangen werd en zich door dressuur van zijn wildheid ontdaan heeft. Het is 6 voeten hoog, 14 voeten lang en heeft een omvang van 14 voeten.

De Zweedse natuurgeleerde dr. Sparmann heeft in zijn werk aan dit dier een bijzondere verhandeling gewijd. Men beweert dat de twee dieren, de olifant en de rinoceros, elkaar vijandig gezind zouden zijn. Dat het bij de antieke spelen der Romeinen gebruikelijk was dat twee zulke getemde dieren, de olifant en de rinoceros, met elkaar moesten vechten zonder dat daarbij wederzijds een verwonding werd opgelopen, maakt het verhaal ongeloofwaardig...

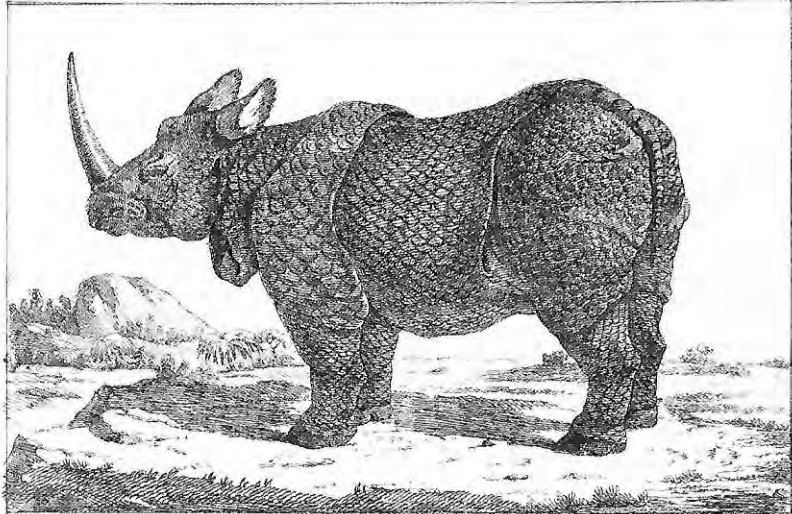
Deze rinoceros is de enige die levend in Europa vertoond wordt.

Natuurgeleerden beweren dat dit dier een ouderdom van bijna 200 jaren bereiken kan.³⁷

Zo oud zou de rinoceros van Polito, Alpi, Cassal en Tourniaire niet worden. In 1835 namen twee zonen de neushoorn en de olifant van Philippine Tourniaire over.³⁸ Haar man Jacques was in 1829 overleden en begraven in Königsberg, het huidige Kaliningrad in Rusland. In diezelfde stad bezweek de rinoceros in de strenge winter van 1839. Hij werd opgezet en ondergebracht in het Koninklijk Museum ter plaatse.³⁹

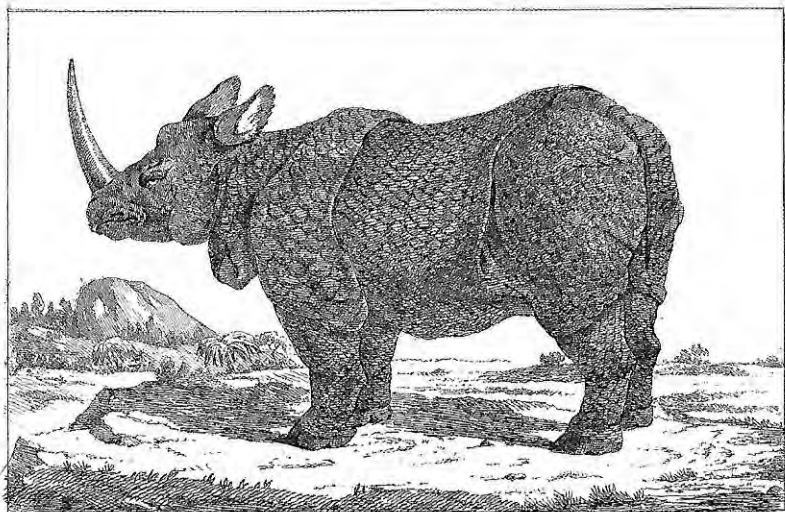
Van dat opgezette dier is geen spoor meer te vinden, zo min als van Alpi na de herfst van 1814. In 1839 zal hij omstreeks vijftig jaar oud zijn geweest – als hij nog leefde. Waarschijnlijker is dat hij voordien is overleden en misschien in Parmezaanse grond begraven ligt. De naam Alpi komt in verband met exotische dieren na 1814 nog tweemaal voor. In 1821 verschijnt een zekere Johann Alpi met dieren in Weimar.⁴⁰ Was dat een zoon van Giovanni Antonio? En was er ook een familierelatie met de Antonio Alpi die in 1837 in Finland een kameel en ander gedierte toonde, en iets later dieren liet vechten?⁴¹

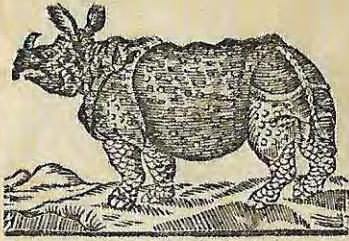
*RHINOCEROS de la Côte de Malabar débarqué
à Rotterdam le 27 Juin 1814 par A. ALPY.*

51. Strooibiljet van Alpi, Rotterdam 1814

*RHINOCEROS de la Côte de Malabar débarqué
à Rotterdam le 27 Juin 1814. par FÉLIX CASSAL.*

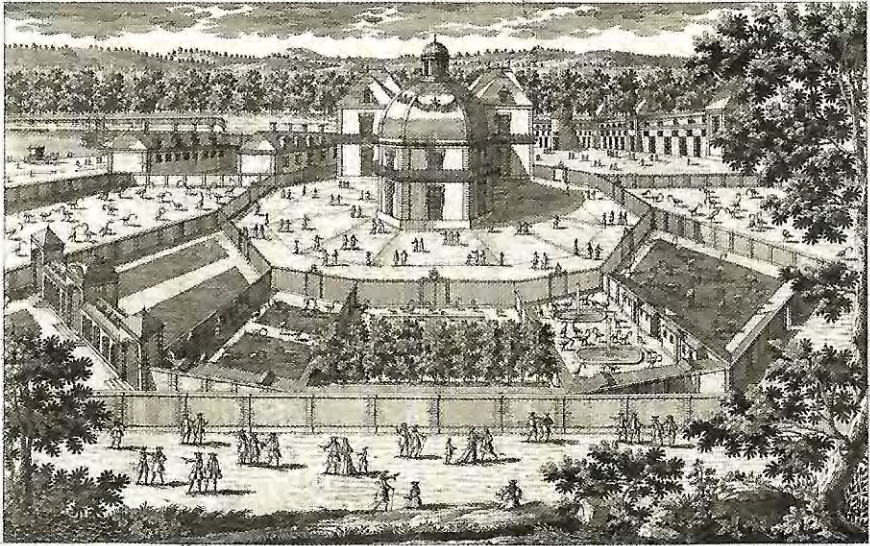
52. Strooibiljet van Cassal

Kurze
Beschreibung
der merkwürdigen Thiere
Rhinoceros
und
Elephant,
welche
bei Madame Tourniaire
täglich zu sehen sind.

antigste, Kete

[Faded handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page]

*Vue de l'ensemble de la Ménagerie de Versailles qui s'en voit par devant au milieu de la place
 comprise l'édifice principal et d'autres animaux de divers pays étrangers*

6. Menagerie Versailles,
 ca. 1740

7. Clara in Augsburg,
 1748

9. Olifant in gevecht
met neushoorn, 1760

10. Woira met zijn
hondje

Bonnet Sculp.

27. Gilbert Pidcock, 1799

28. Halfpenny token van Pidcock, beide zijden, ca. 1796

- 48 Delpher Kranten: *Koninklijke courant*, 2 juli 1810 en volgende dagen. En *Moniteur d'Amsterdam – Moniteur van Amsterdam*, 3, 5, 10, 11, 13 en 16 juli 1810.
- 49 Loisel, II, 355-356 en III, 35 en 134.
- 50 Evers, 192; Reynaerts, 33; Buffon, *De algemeene en byzondere natuurlyke historie*, Twaalfde deel, 166.
- 51 Reynaerts, 34-38.
- 52 Reynaerts, 44-45.
- 53 Bree, van & Welman, 181-183. Het skelet is nu onderdeel van de collectie van het Naturalis Biodiversity Center in Leiden, maar als langdurig bruikleen te zien in Museum Vrolijk te Amsterdam.
- 54 Bree, van, 69-71.
- 55 Barnett e.a., 88 en 92-93.

‘Ik heb de rinoceros willen zien...’

- 1 Nationaal Archief, 2.01.01.07, inv.nr. 237, Koninklijk Besluit 10 Zomermaand 1810, nr. 13.
- 2 Nationaal Archief, 2.01.01.07, inv.nr. 237, Koninklijk Besluit 10 Zomermaand 1810, nr. 12; Wijnands, 144-145.
- 3 Volgens Nieuwendijk, 217. In het Rotterdamse register van opbrengsten uit de kermisbelasting ten behoeve van het weeshuis wordt tweemaal eerder een Anthony van Aken vermeld. In 1771 ‘om een Tanÿr of antanel te vertonen’ (?) en in 1776 ‘met twee vreemde makke vogels’. Gemeentearchief Rotterdam, 443.01, inv.nr. 4936.
- 4 Saltarino, 132-134 en Smit (1986), 174.
- 5 Smit (1986), 3. Antiquariaat Uwe Turszynski in München bood in 2019 een affiche aan van de menagerie van Catharina, omstreeks 1837 in Zuid-Duitsland.
- 6 Smit (1996), 144 en Smit (1986), 174.
- 7 Stadsarchief Amsterdam 5181, inv.nr. 7066, Kermis Spullen 26^e Augustus 1814 t/m 3^e September 1814.
- 8 Strooibiljet Rotterdam 1814, Collectie Ingrid Faust, Bingen.
- 9 Grigson, 122, 125-126 en 185.

- 10 Rookmaaker & Gannon & Monson, 292; Rookmaaker & Gannon & Monson, *Sources*, Morning Post, 17 August 1810.
- 11 Rookmaaker & Gannon & Monson, 293.
- 12 Grigson, 195.
- 13 Strooibiljet (Rotterdam 1814).
- 14 Strooibiljet Turijn 1827, Maschietti, 29, afb.
- 15 Rieke-Müller & Dittrich, 33-39.
- 16 Burkhardt (1997), 496.
- 17 Gemeentearchief Rotterdam, 443.01, inv.nr. 4936.
- 18 's *Gravenhaagsche courant*, 31-08-1814. KB C 94.
- 19 Verheij, 7 e.v.
- 20 Rookmaaker & Gannon & Monson, 279.
- 21 Brugmans, I.J. *De arbeidende klasse in Nederland in de 19^e eeuw (1813-1870)*. Derde druk. Utrecht-Antwerpen (1958), 118-119. De genoemde bedragen betreffen het jaar 1819, maar zullen in 1814 niet echt anders zijn geweest.
- 22 Naar het Frans: Clercq, 222. Opvallend is de vermelding dat de hoorn ontbreekt. Op de gravure van Alpi en Cassal staat die nog pront op de neus.
- 23 Delpher Kranten, krantenbankzeeland.nl: *Middelburgsche courant*, 05-11-1814.
- 24 Rookmaaker (1998), 67.
- 25 Delpher Kranten: 's *Gravenhaagsche courant*, 25-10-1816.
- 26 Schreber, 298.
- 27 Saltarino, 203.
- 28 Rookmaaker (1998), 67-68.
- 29 Delpher Kranten: 's *Gravenhaagsche courant*, 05-05-1824, *Rotterdamsche courant*, 08-05-1824 en 's *Gravenhaagsche courant*, 12-05-1824; *Leydse courant*, 28-05-1824.
- 30 Rieke-Müller & Dittrich, 39.
- 31 Delpher Kranten: *Rotterdamsche courant*, 19-08-1824.
- 32 *Janus Junior*, 4-5. Het decimale stelsel was in 1820 door koning Willem I in Nederland wettelijk ingevoerd.
- 33 Rookmaaker (1998), 68 en aanbod van strooibiljet door Anti-

- quariaat Turszynski in 2019: *Die Familie Tourniaire und Ghelia. Kunstreiter-Direktoren aus Paris*, met onderin een uitnodiging om de menagerie te bekijken, geïllustreerd met kleine houstneden van de olifant en de neushoorn.
- 34 Naar het Duits: strooibiljet (München) 1834.
- 35 Voor slangenbezweerders in achttiende-eeuws Parijs zie Robbins, 79 en 88. Voor vroege menagerieën met slangen en krokodillen in Amsterdam (1822-1824) zie Keyser, 145.
- 36 *Kurze Beschreibung*, 3-4. In 1742 had de Nederlandse graveur Jan Wandelaar de neushoorn Clara naast een menselijk skelet geplaatst op twee gravures voor de *Tabulae sceleti et musculorum corporis humani* van Bernhard Siegfried Albinus. Dat werk verscheen in 1747, maar vijf jaar eerder al waren de twee platen met Clara afzonderlijk in de handel. Zie Ridley, 24.
- 37 Naar het Duits: *Kurze Beschreibung*, 6-7.
- 38 Rieke-Müller & Dittrich, 39.
- 39 Rookmaaker (1998), 68.
- 40 Rieke-Müller & Dittrich, 30.
- 41 Hirn, 139 en 11. De kameel toonde Antonio Alpi in compagnie met madame Dollaro, bij de diereengevechten was Bernardo Dollaro zijn vennoot.

Biografie van een schaduw

- 1 (Jauffret), *Wandelingen*, 87-88. Jauffret, *Voyage*, 76.
- 2 (Werken), 10-11.
- 3 Lacroix, 162.
- 4 Winters, 146.
- 5 Rookmaaker (1983), 308.
- 6 Peltzer-Reith, 42.
- 7 Rookmaaker (1998), 80; Norfolk.
- 8 Rudin, 80 en 371.
- 9 Österreichisches Staatsarchiv, AVA Inneres PHSt H1.
- 10 Korteweg, Anton. *Ouderen zijn het gelukkigst* en alle andere gedichten van 1971 tot nu, Amsterdam (2015), 284.

(Utrecht) 1806

Met Permissie. Grote Menagerie van zel[d]zame levende Dieren...
Tweezijdig strooibiljet van de Heeren Antonie Alpi en Manuel, met hsn. (Afrikaanse leeuw, naar links), 30,4 x 17,2 cm. Allard Pierson, Universiteit van Amsterdam, collectie Arie van den Berg, locatie Artis Bibliotheek.

Amsterdam ca. 1810

Met Permissie. Word aan alle Liefhebbers van Natuur en Kunden bekend gemaakt, dat alhier gearriveerd zyn Monsieur Simon Eckhorst en de Heer Felix Casal in Comp. Enkelzijdig strooibiljet, 33,3 x 20 cm. Allard Pierson, Universiteit van Amsterdam, collectie Arie van den Berg, locatie Artis Bibliotheek.

Rotterdam 1814

Rhinoceros de la Côte de Malabar débarqué a Rotterdam le 27 Juin 1814 par A. Alpy. Gravure met onderschrift. Collectie Ingrid Faust, Bingen.

(Rotterdam) 1814

Rhinoceros de la Côte de Malabar débarqué a Rotterdam le 27 Juin 1814 par Félix Cassal. Gravure met onderschrift. Galerie Bassenge, Berlijn, veiling 77 (25 mei 2001), nr. 7126.

Turijn 1827

Le Rhinocéros. De la Côte de Malabar, âgé de 6 ans, ayant 7 pieds de hauteur, 12 de long, 11 de circonférence, et pesant 4,800 livres: Cet animal est le seul qui existe, vivant, en Europe. Il a été Débarqué à Rotterdam, le 27 Juin, 1814, Par le Sieur Jaques Tourniaire. (In handschrift:) *et il sejourna à Turin pendant tout le mois de novembre de l'An 1827.* Gravure met onderschrift. Archivio Storico della Città di Torino, Collezione Simeom, SI, D, 1873.

Duitsland (ca. 1830)

Nashorn oder Rhinoceros. Dieses Thier ist aus der asiatischen Küste von Malabar, [...] Der Direktor der Menagerie Tourniaire. 38,5 x 48,2 cm. Galerie Bassenge, Berlijn, veiling 114 (27 november 2019), nr. 5549.

(München) 1834

Menagerie-Anzeige. Da die Menagerie nur noch kurze Zeit alhier gezeigt wird, so wird heute, Montag, den 11. August, und die folgenden Tage, präcis 6 Uhr, nach der Fütterung der reissenden Thiere eine Haupt-Schlangen-Fütterung stattfinden... (Ondertekend:) Tourniaire. Met hsn. (Laokoon en zijn twee zonen door slangen gewurgd), 39 x 23 cm. Allard Pierson, Universiteit van Amsterdam, collectie Arie van den Berg, locatie Artis Bibliotheek.

(München) 1836

Cirque Olimpique. Mit hoher Bewilligung wird die Familie Tourniaire, Kunstreiter-Directoren aus Paris, die Ehre haben... heute Montag den 14. März 1836 in dem Circus auf dem Tummelplatz ihre 25ste Vorstellung zu geben... Die seltene Menagerie wobei sich das einzige in ganz Europa lebende Rhinoceros und der Riesen-Elephant aus Afrika befindet, ist von Morgens 10 bis Abends 7 Uhr zu sehen. Met 3 hsn. (galopperend paard in kader met sign. H.G., olifant naar rechts, en neushoorn naar links. Buchdruckerei von Gottlieb Haase Söhne. 38 x 23,5 cm. Allard Pierson, Universiteit van Amsterdam, collectie Arie van den Berg, locatie Artis Bibliotheek.

Amsterdam ca. 1860

Voor het eerst in Nederland. Groot Wonder der Natuur. Een Haarloos Paard. Eenzijdig strooibiljet van T. Ouwenbroek. Druk van A.H. van Gorcum, Amsterdam, 21,5 x 10,4 cm. Allard Pierson, Universiteit van Amsterdam, collectie TiN, S 1976-26.

- und der Moden*, Band III, fig. 8. Weimar 1788. Rijksmuseum Amsterdam, Bl-1967-1159B-8.
- 38 C.F. Fritsch, naar Jacques de Sève (*Le Zèbre Mâle*). Gravure uit Buffon & Daubenton, *De algemene en byzondere natuurlyke historie*. Twaalfde deel. Amsterdam 1781. Iconographia Zoologica, Allard Pierson, Universiteit van Amsterdam.
- 39 Strooibiljet Alpi et Compagnie. Recto. Neurenberg 1800/1801. Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg, HB 13805.
- 40 Chianale Amati, naar P. Palm. *Zèbre metis*. Gravure in *Mémoires de l'Academie des Sciences, Litterature et Beaux-Arts de Turin*, XII (1804). Biblioteca dell'Accademia delle Scienze di Torino.
- 41 Schedel van jumart. Musée Fragonard d'Alfort, Maisons-Alfort.
- 42 Strooibiljet Alpi en Manuel (Utrecht 1806). Recto. Coll. auteur.
- 43 Strooibiljet Alpi en Manuel (Utrecht 1806). Verso. Coll. auteur.
- 44 Strooibiljet Simon Eckhorst en Felix Casal, Amsterdam (ca. 1810). Coll. auteur.
- 45 Charles Howard Hodges, Portret van Lodewijk Napoleon, koning van Holland. Olieverf, 1809. Rijksmuseum, Amsterdam, SK-A-653.
- 46 Reinier Vinkeles (1), naar Mattheus Ignatius van Bree, Portret van Caspar Georg Carl Reinwardt. Gravure, Amsterdam (1800-1816). Rijksmuseum, Amsterdam, RP-P-08-64070.
- 47 Luise Duttenhofer. *Therese Huber*. Knipsel. Deutsches Literaturarchiv, Marbach.
- 48 Veiling van 'eene uitmuntende menagerie', door Gerrit en Jan Twisk, Cornelisz, makelaars te Amsterdam. Advertentie in *Koninklijke Courant*, Amsterdam, 9 juli 1810. Delpher, Kranten.
- 49 Pieter Gerardus van Os. *Een leeuw uit de menagerie van koning Lodewijk Napoleon*. Olieverf, 1808. Rijksmuseum. Amsterdam, SK-A-1100.
- 50 Nicole Segers en Ellen Hinderdael. Foto van het skelet van de leeuw van Alpi. Zoölogisch Museum, Universiteit van Amsterdam, 1999.
- 51 Strooibiljet Alpi, Rotterdam. *Rhinoceros de la Côte de Malabar*.

- Gravure, 1814. Coll. Ingrid Faust, Bingen.
- 52 Strooibiljet Félix Cassal, Rotterdam 1814. *Rhinoceros de la Côte de Malabar*. Gravure, 1814. Galerie Bassenge, Berlijn, veiling 77 (25 mei 2001), nr. 7126.
- 53 Strooibiljet Tourniaire, München 1834. Coll. auteur.
- 54 *Kurze Beschreibung der merkwürdigen Thiere Rhinoceros und Elephant welche bei Madame Tourniaire täglich zu sehen sind*. (1834-1835). Coll. auteur.
- 55 *Alpy, Anton – Erlaubnis zur Schaustellung seltener Tiere*, Wenen 1802. Österreichisches Staatsarchiv, Wien, AVA Inneres PHSt H1.
- 56 Thomas Rowlandson. *Royal Menagerie, Exeter Change, Strand*. Menagerie van Stephan Polito. Aquatint. *Ackermann's Repository*. Londen 1812. Coll. auteur.
- 57 Heinrich Kohler, naar een schilderij van Johann Geyer. Menagerie met publiek. Litho. München 1835 Coll. auteur.